

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Национальная библиотека
Республики Тыва им.А.С.Пушкина
СЕКТОР
ГОСБИБЛИОГРАФИИ

ШЫН

№25
(19364)

2020 чылдың
март 12
четверг

Хүннүң үнери — 06:09
Ажары — 17:56
Хүн дурту — 11:47

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

Садар өртээ хостуг 12+

"ШКОЛАЛАРДА БАЙДАЛ ДЭЭШ ШУПТУ САГЫШ ААРЫЫР УЖУРЛУГ СИЛЕР"

Тываның ниити өөредилге школаларының директорларының ажил-чорудулгазын үнелээр системаже өскерилгелерни кирир.

Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол школа директорларының регион чөвүлелиниң хуралына ыңдыг саналды кириген. Күрүнениң түңнел аттестация түңнелдери-биле 9 класс соонда өөреникчилерни үндезин чокка үндүрер таварылгаларның көвүдээнинче кичээнгейни углаарын ТР-ниң Өөредилге яамызы биле школа директорларына чугаалаан. Ортумак өөренир уругларга улаштыр школага өөредир арганы тургузар херек деп, ол айтыкан.

Ажыы-биле чугааларга, уругларны кудумчуже үндүр идипкен. 2019 чылда 9 класс соонда, 57 кижиге – 15-16 харлыг элээди ажы-төл кайда-даа өөренимейн, база ажилдавайн турары билдинген.

«Өөренири багай өөреникчилерни школалардан анаа-ла чорудуп турар деп медээлер менде бар. Дээди өөредилге черлеринче дужаап кирген доозукчулар үлүүн көвүдөдип, школаның көргүзүглерин шак ынчалдыр бедидип турар. Ажыы-биле чугаалаарга, уругларны кудумчуже үндүр идипкен. 2019 чылда 9 класс соонда, 57 кижиге – 15-16 харлыг элээди ажы-төл кайда-даа өөренимейн, база ажилдавайн турары билдинген. Назы четпээннер ортузунга кем-херек үүлгедиглерин ол болдуруп болур» – деп, Шолбан Кара-оол сагындырган.

9 класс доозукчузу колледже өөредилгезин уламчылап, ортумак билигнин аттестация-биле кады ажылчын мергежилди чедип алыр дээш, чүгле ынчан школадан чоруп болур деп, республика Баштыңы чугаалаан. Бир эвес колледже кирип шыдавайн барза, Россияда ортумак ниити өөредилге кижиге бүрүзүнге албан болганда, онгу класска өөренип чедип келир кылдыр школа директору биле ада-иелер сагыш човаар ужурулуг.

11 класстың азы колледжтин доозукчузу дээди өөредилге черинче дужаап кирип алыр аргалыг боор кылдыр өөредилге системазын тургускан. Ынчангаш Шолбан Кара-оол дээди өөредилге черлери база

республиканың ортумак тускай өөредилге черлери аразында дорт харылзаалыг ажилдаар даалганы ТР-ниң Өөредилге яамызына хүлээндирген. Колледж дооскан дипломну аныктарга профилдиг дээди өөредилге черлериниң ийиги азы үшкү курузундан дорт өөрени бээр арганы ыңдыг керээлер бээр.

Республика Баштыңы мергежилдиг специалистерни шилип, оларны өөредип, башкы кадрлар-биле ажилдарны чорударын онзалап айтыкан.

Орус дыл база төрөөн тыва дыл башкылаашкынының шынарына хамаарыштыр республика Баштыңы аңгы айтыкан. Дылдарны эки билири өске билиглерни, ооң иштинде ылаптыг эртемнерни өөрениринге эки идиглиг.

«Школаларымыс, ажы-төлүвүстүң өөредилгезиниң шынары, школаларда байдал дээш шупту сагыш аарыыр ужурулуг силер» – деп, Тываның Баштыңы школа директорларына сагындырган. Школалар эде тургузуушкун чылдарында чок кылып алганы кижизидилге ажил-чорудулгазын катап эгелээр ужурулуг деп, бодаалын ол илереткен. Билиглерге өөредиринден аңгыда, уругларның мезүбүдүш делегейин хевирлээр ужурулуг.

Ол сорулганы чедип алыр дээш, республика Чазза спорт залдарны тудуп, технология кабинеттерин дерип, кижизидилгениң өске-даа арга-хевирлерин школаларда хандырган. Ынчангаш школаларның үре-түңнелдиг ажылына, ону удуртуп-башкарганына көргүзүглер өскерлир апаар. Чижээ, элээдилерниң талазындан корум-чурум үрээшкннериниң статистиказы Тываның школаларына кол көргүзүг болур. Ол өөредилге ажил-чорудулгазының бүгү кол участоктарын – башкыларның билиг-мергежилдинден эгелээш, өөреникчи кижиниң бот-сайзыралына школаның киржилгезинге чедир шуптузун көргүзүр.

ТР-ниң Чаззаның парлалга албаны.

«Шын» солуннун аалчызы

ТАЙМИР САРЫГЛАР: "ТЫВА АЪТКА ТЕЙЛЭЭР!"

ТР-ның Аът федерациязының даргазы Москвага Кызыл шөлге тыва национал идик-хевин кедип алгаш кылаштаарга, эрткен-дүшкен улуг-бичии чоннун сонургаары аажок болган. Соңгаар хоорайларны кезип чоруурга, Тывада хамаанчок, Россияда билдингир «Атлас» деп аъттың ээзи дээш танып каар...

– Федерацияның харысалгалыг ажылын 2016 чылдың март айда удуртуп эгелээн мен. Ол үеден бо хүнге чедир республикага аът спортун бурунгаар хөгжүдүп алыр дээш, хей-ле ажилдарны кылып турар бис... Чамдык чижектерни маңаа онзалап чугаалаайн, Тывадан үнген «Визирь» деп аъттың Россияда ат-сураа алгый берген. Аът спортунун талазы-биле Россияның адын камгалап, делегей чергелиг марылдааларда кириштирип турары демдеглексенчиг...

База Тывада чылгы малга ынак, ону естүрүп чоруур аал-чурттуң эр ээлери хей-дүр, оларга чоргаарланыр ужурулуг бис. Оон ыңай кожууннарда аът федерацияларын тургузуп каан, олар база дыка кызымаккай ажилдап турарлар. Чижек кылдыр Чаа-Хөл кожууннун аът федерациязының ажылын удуртуру-биле чоокта чаа Чингиз Тынтык

соңгуттурган, Ак-Туруг сумузундан Дэмир Дамчай, Булун-Теректен Сылдыс Норбу, Ян Норбу (Шанчы) чылгы мал аразында чоруур оолдар болду. Чаа-Хөл кожууннун чагырга даргазы Радж Баз-оолдун удуртулгасы-биле демнежи, сырый ажилдап турарын көрдүм, дыка өөрүнчүг чорду. Оон ыңай Сүт-Хөл кожууннун баштыңы, күрүнениң Чаан мөгези Андрей Хертекти, саң-хөө талазы-биле харыылаар Айвар Ховалыгны болгаш оон-даа өске кожууннарның аът спортун харыылаар оолдарын маңаа чоргаарал-биле адап болур...

Чүгүрүк аъттың ээзи Таймир Сарыглар удавас март айның төнчүзүндө мугур 40 харлаар байырлалын таварыштыр аъттар чарыжын эрттирер сорулгалыг, шаңналдары – мотоцикл, богба...

(«Шын» солуннун дараазында март 14 – те үндүрүлгезинден номчуур силер).

shyn.ru

ВК

ФБ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты В.С. Серенге тыпсырының дугайында

Уран чүүл болгаш культура адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың «Кызыл хоорайның Хоочуннарның болгаш инвалидтерниң бажың-интернады» күрүнө бюджет албан чериниң культурорганизакчызы Владимир Серенович Серенге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2020 чылдың март 10 № 48

ОРУК ХАРЫЛЗААЗЫНЫҢ ЫРАГЫНДАН БЕРГЕЛЕРГЕ ТАВАРЖЫП ТУРАР БИС

Бир эвес дең байдалдар тургузар болза, Тыва экономика талазы-биле бот-сайзырап болур регион-дур дээрзинге Москваны дыка-ла үр үеде бүзүредир берге турган. Амыдырал байдалдары кудуку деңгелде дээш, Тыва шүгүмчүлелге таваржып турарын кым-даа билер. Ынчалза-даа ол байдалдарның чылдагаанын тайылбырлаарынга тыва болгаш россияжи чазактарның командаларынга бүдүн чыл дургузунда карак кызыл ажилдаары негеттинген. Ол дугайында ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Александр Брокерт март 6-да чугаалаан:

— Россияның 85 регионнарының ортаагы одуруунга чедип алырынга, биске чүс чыл негеттинер. Бистер экономиктиг дең эвес байдалда турар бис, ол хиреде Тываның ачы-

турар донор-регион болуп турар. Чаш ажы-төлдү божуп, школа назыны четпээн уругларывысты албан черлеринге кижизидип, школалар, техникумнар болгаш институттарга өөредип турар болгай бис, а ол дээрге шыңгы экономиктиг болгаш социал чүжүктүр. Ийе, хөй кезии моон ажил тыппайн турар. А ажил дээрге чүл ол? Ол дээр-ге бүдүрүлгө-дир. А бүдүрүлгө бүрүзүнге бирги черде электри энергиязы херек. Улуг эвес сүт-бараан фермазынга-даа азы эът болбаазырадыр цехке-даа электри энергиязы херек. А бистерде бо чүүл дүүн тыттып келбээн ховар чүүл-дүр. Тыва бодунуң бар-ла курлавырларын бүрүнү-биле ажыглап каапкан. Бис моон дугайында хөй катап

Россияның Чазаның Тываның дүрген хөгжүлдээринче 5 млрд. рубльди үндүрүп бээр болган.

зында өске регионнар хөгжүп, экономиктиг болгаш социал ажыктыг чүүлдерни ап турар, а бистер — сайзырал талазы-биле рейтингиниң эң сөөлүндө бис. Чыл бурунгаар, 2019 чылдың март айда, Тыва бодунуң социал-экономиктиг хөгжүлдээриниң планын өөренип көөр кылдыр РФ-тиң Чазаның кириген. Тываның планы ылап бүзүрелдиг, бүгү талазы-биле тайылбырлаттынган болгаш санаттынганын Россияның өске тос регионнарынга база ону үлегер кылдыр алган. Түңнелинде, эрткен чылдың майда база август айда Кызылга россияжи Чазактың ийи үнүүшкүнүг хуралы болган, а бо чылын Москвага 2024 чылга чедир үеде Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдээриниң бот-тускайлаң программаның амыдыралга боттанышкыны канчаар эртерин сайгарып көөр.

Россияның Чазаның Тывага хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын өскерттип, Тываже көрүнүп келген. Чижээ, демография айтырыгларының ханы көрүп эгелээн. Экономика талазы-биле эң кошкак деп санадып турар регион бир талазында, өске регионнарны бедик эртем-мергежилдиг кадрлар-биле хандырып

чугаалап турган бис, ам херек кырында бистерни бодап, билип турар апарганын чедип алган бис. Россияның Чазаның Тываның дүрген хөгжүлдээринче 5 млрд. рубльди үндүрүп бээр болган. Бо бүгү энергия дефицитин кызыларынга дузалыг болур бе? Чугаа чокка болур! Чер, орук харылзаазының ырагындан бергелерге таваржып турар бис дээрзин А. Брокерт демдеглээн. Ийе, бо дугайында база хөй чылдар дургузунда чугаалажып келген бис. Ынчангаш чүглө бо чылын түңнелдер көстүп, бистиң экономикавысты эде хөдөлдирериниң боттут аргазы тыттып келген. Россияның Чазаның деткимчези-биле бо чылдан эгелеп, элээн каш улуг бүдүрүлгелерни эгелээрин планнаан, оон иштинде туйуу заводу болгаш демир-бетон кылыглар заводу кирип турар.

Энергия камналгазы болгаш транспорт адырының хөгжүлдээри — кандыг-даа регионнуң экономиказын шимчедиринге бо ийи локомотив чугула. Мону Тыва 2024 чылга чедир үеде социал-экономиктиг хөгжүлдээриниң бот-тускайлаң программаның хүлээп алдынганы-биле чедип алган.

Алла ДОНГУР-ООЛ.

ТЫВАНЫҢ ДҮРГЕДЭЭШКИНИНГИ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ БОТ-ТУСКАЙЛАҢ ПЛАНЫ МОСКВАНЫҢ ДЕТКИИШКИНИН АЛГАН

Тыва хожудаңгай республика дээрзинге кажандаа чөпшээрешпес мен. Харын-даа сыр дедир, бис дээрге Россияның эң аныяк болгаш келир үелиг девискээри-дир бис. Тыва бодунуң ыракта, күрүнө кызыгаарында турарындан, чедип аарының бергезинден, амдыызында экономиктиг көдүрлүүшкүн үндөзүннери чогуңдан мындыг байдалда. Ынчангаш, чер-чурттугларым, Тываның дүргедээшкинниги социал-экономиктиг хөгжүлдээриниң бот-тускайлаң планын бис Россияның Чазаның дамчытканывысты чугаалап каар ужурлуг мен. Бүдүн чыл иштинде ол планның сан-түңнерин, үүрмек ажилдарын тодаргайлап, чедер черлерин чугаалажып келген бис.

Тывага тускай эгелекчи байдалдың чугула херегин бис чурттуң удуртулгазынга кезээде тайылбырлап турганывыстың ачызында бистиң холдарывыста шыңгы ажилдап кылган төлөвилелдер бар, а оларның хөй кезинде Президентивис В.В. Путинниң чөпшээрелгелиг бижиктери бар. Оон деткимчези-биле бис хөйүнү кылып алган бис: оруктар, чурттаар орансава, көвүрүглөр, школалар, уруглар садтары туттунган, энергохандырылга идегелдиг

апарып, ужар-чүүлүвүстү катап тургускан бис. Көдээ ишчилерге боттарының күжүңгө бүзүрөп, боттарының херээн эгелептер кылдыр бисте оларга эки төлөвилелдерни саналдаптар аргавыс тургустунуп келген. Ынчалза-даа бис чүглө бо херектерге доктаар эргевис чок, ам-даа бурунгаарлаар ужурлуг бис.

Салым-чолувусту шиитпирлээр документини белеткеп тура, бодунуң командадан анаа-ла федералдыг акшаже

кордаан бөдүүн дилеглер-биле кызыгаарлаттынмазын шыңгы негеп турган мен. Мындыг диленчи чорук — дүүнгү хүн болгаш биске эки чүнү-даа эккелбес. Чаа, бурунгаар шимчээшкиче угланган төлөвилелдерни шимчедир херек. Тываны сайзырадыр бот-тускайлаң план маңаа үеге дүгжүп турар инфраструктура тургузарынче кол угланышкыныг.

Республиканың бурунгаар шимчээшкениниң эң кол вектору — транспорт чедимчелиг ажилдай бээри: шынарлыг автооруктар, чаа кызыгаар-эрттирилге пунктулары, делегей чергелиг аэропорт болгаш база бир кол чүүл — демир-орук. План биске Россияның бүгү регионнары-биле дең сайзыраар байдалды тургузар. Чүглө мындыг арга-биле чурттуң ниити экономиказынче бүрүн эргелиг кире бээр аргавыс туруп кээр.

#ускоренное развитие #Тыва
Видеону QR-код
баскаш көөр.

Кожа-хелбээ чоннар-биле харылзаа

БУРЯТ ЧОННУҢ «АЛДЫН ХЕНДИРБЕЗИНГЕ» 19 ХАРЛЫГ ТИИЛЕКЧИ БАЖЫҢ АЛГАН, А ТЫВАЛАР ТЕВЕККЕ ТЕРГИИДЭЭН

Тыва-биле кызыгаарлаттынып чыдар Тунка районнуң Аршан суурунга бурят чоннуң «Алтан-Мундарга» деп национал оюнунуң IV фестивалы болуп эрткен. Бурун чоннарның спортунуң бир хевири — хендирбе сыйшаварынга Бурятиядан аңгыда Забайкалье, Иркутск облазы, Тыва, Моол, Кыдат болгаш Кыргыз республикалардан 500 ажыг аалчылар кээп, киришкен.

Тываның төлээлери 20-30 харлыглар аразынга Макар Ынаалай 9-ку чадага чедир ойнаан, Айдыс Кыргыс 8-ке четкен, а 30-40 назы-харлыглар аразынга Аяс Өнер 6-гы чадага четкен. Тевек оюнунга Отчугаш Хомушкү 853 катап тепкеш, чемпионнаан. Ол Кызылга болган Шагаа байырлалынга тевек маргылдаазынга 2 муң ажыр тепкен. Буряттарның тевээ бистен арай өске болганы-биле эптешпейн барган.

Кысказы-биле түңнээр болза, «Алтан-Мундарга» деп маргылдааның тиилекчизи Жалсып Манзаров оюн үезинде 22 хендирбе сөөгүн болгаш кол шаңналы — 7 харлыг тевек хендирбегин сый шапкаш,

Улан-Удэ хоорайга квартираны чаалап алган.

А эрткен чылдың тиилекчизи лама башкы Руслан Сантуев япон автомашина олчалыг болган, бо чылын ол ийи дугаар черни ээлээн.

«Жалсып Манзаров маргылдаага киржир деп-даа бодаваан, шииткечилерге дуза кадып, делегей чергелиг маргылдааны бедик деңгелге эрттирер күзели-биле, төрөөн чериниң адын сыкпас дээш хондур 'удувайн' стол, сандайлар дажып, дыш чок чоруп турган оол бо-дур»

деп, чаңгыс чер-чурттуглары Хойто-Гол сумузунуң чону кайгап ханмайн, тиилекчини деткип, аажок өөрүп турарлар.

Тываның төлээлериниң маргылдаага киржип чораанының дугайында чугаа, «Шын» солунуң редакциязынга дорт эфирге март 12-де болуп эртер.

(Түңнел оюннуң видеозун көөр дээр болза, телефоннуң камеразын бо QR-кодче угандыргаш, кире бээр).

Бистиң корр.

КУРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫВЫСКАН

Бүгү-делегейниң херээженнер хүнү – Март 8-тиң бүдүүзүндө В. Көк-оол аттыг Национал театрга байырлыг концерт болган.

Частың башкы байырла-лы-биле Тыва Республиканың Баштыңының база депутаттарның мурнундан респуб-

ликаның эң-не төлептиг херээжен чонунга күрүне шаңналарын тывыскан. Иденкейлиг хөй-ниитичи

ажылы дээш, ТР-ниң Баштыңының Хүндүлел бижиин-биле республиканың уруглар эмнел-гезиниң клиниктиг психологу Инга Иргитти шаңнаан.

Албан-хүлээлгезин үлегер-лиг күүсеткени дээш, ТР-ниң Баштыңының Хүндүлел бижиин ТР-ниң Суд коллегиязының

даргазы Татьяна Кунгаага ты-выскан.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг, кызымаккай ажылы дээш, "Чаа-гайжыдылга" МУБ-туң ажилчы-ны Светлана Кууларга ТР-ниң Баштыңының Хүндүлел бижиин, "ТР-ниң алдарлыг ажилдак-чызы" хүндүлүг атты биоло-гия-генерология эртемнериниң кандидаты Чойганмаа Ойдупка тывыскан.

"ТР-ниң өөредилгезиниң ал-дарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атка Кызылдың 15 дугаар лицейиниң орус дыл башкызы Оксана Новикова төлептиг болган.

РФ-тиң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи Алевтина Сиразитдинова кадык камгалап адырынга хөй чылдарда ак сет-килдиг бараан бооп келгени дээш, "ТР-ниң Улустуң эмчизи" деп атка төлептиг болган.

Херээжен чонга тыва театр-ның артистери, Кызылдың уран чүүл колледжиниң сургуулда-ры, уран чүүл школаларының өөреникчилери база найысылал-дың чогадыкчы коллективтери чараш концертти бараалгаткан.

Алдыңай АРАКЧАА.

Арслан АРАКЧААНЫҢ тырттырган чуруктары.

Кыштаглаашкын

МАЛ ООЛДААШКЫНЫ АМ ТҮЛҮКТЭЭР

Март тостуң дыңнады-биле алырга, республика-да мал кыштаглаашкыны өй-тавында эртип турар. Мал-маганның өлүп-хораар таварылгалары демдеглет-тинмээн.

Кожууннарда мал эмчилери кыштагларже үнүүшкүннерни доктаамал чорудуп турар. Бода болгаш шээр малдың, чылгының кеш аарыгларына удур про-филактиктиг хемчеглери ал-дынып турар. Малчыннарда дүвүренчиг медээлер келбейн турар. Көдээ ажил-агый яамы-зынга Кызыл кожууннуң мал-чын турлагларынче чедери бергедээшкүннерни тургузуп турарының дугайында медээ кирген соон дарый, хемчээс ал-ган – оруктар аштаттыган.

Хүннүн-не чаап турар хар Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга ко-жууннуң малчыннарына, ылаң-гыя барыын болгаш төп кожуун-нарга (Би-Хем, Каа-Хем, Таңды) чагган хар болгаш күштүг хаттар оруктарны дуглап турар.

Республикада кыштаглааш-кына белеткээн ниити мал чеминиң үжөн беш хуузу арткан. Тес-Хем, Эрзин, Чөөн-Хемчик кожууннарда 16,22, 26 хуузу арткан болуп турар. Өвүр, Эр-зин, Бай-Тайга кожууннарда тус черниң сайгарлыкчыла-ры кожуун, сумуларның удур-тукчулары-биле немелде мал чемнерин кожа регионнарда дажылап эккээрин организа-стап турар. Чижээлээрге, Бай-Тайга кожууннуң эң ырак Кара-Хөл су-музунче март эгезинде немелде мал чемин чедирген.

Ниитизи-биле республикада мал оолдаашкыны бо айның ор-тан үезинден түлүктээр. Амды-зында эң хөй камгалап алдыган малдың баш саны Барыын-Хемчик кожуунда болуп турар, ийги дугаар черде – Сүт-Хөл, үш-дөрт дугаарында – Тес-Хем биле Таңды.

Сакман ажылынче 1414 ки-жини хаара туткан, ооң иштинде өөредилге черлеринден – 152.

Шагаа айында эмчилер мал-чыннарының кадыкшыл байдалын кичээнге алыр, олар көдээ ажил-агыйның специалистери-биле демнежип алгаш, кыштаг-ларже үнүп турар.

Хар кылын кышты хүр-менди ажары-биле кожуун, сумуларның удуртукчулары мал оолдааш-кынын бирги чергениң айтыры-ны кылдыр көрүп, аныяк малчын-нарга чогуур дуза-деткимчени көргүзерин, шеф ажылын чо-гумчалыг организаастаарын ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы сагындырып турар.

Бистиң корр.

МАЛ ЧЕМИНИҢ КУРЛАВЫРЫ АМ-ДАА БАР

Чаа-Хөл – Тывада мал бажын өстүрер база тараа культураларын ажаап алыр талазы-биле чедишкын-ниг ажилдап турар кожууннарның бирээзи. Чагырга даргазы Радж Баз-оол-биле чугаа.

зында шыгжадып каанывыс 50 тон-на мал чеминиң курлавыры ам-даа бар. Кожуунда суг хандырылгасы че-дишпес кыштаглар бар болгаш, бер-ге айтырылганың бирээзи ол. Ни-итизи-биле суг сөөртүр үш маши-налыг бис. Чагырга чериниң улуг "ЗИЛ" автомашиназы арт ажыр Сарыг-Хөл деп черде кыш-тагларже кышкы үеде сугну чеди-рип турар. Чогум аңаа кудук турган чүве. 2018 чылда ону кылып алган улус бис. Улуг орук белдиринде чер болгаш, суг сорду-рар электри уда-

– Радж Кызыл-оолович, хой оолдаашкыны удавас кидин түлүк эгелээр болгай, кожуунда мал чеминиң курла-выры четчир бе?

– Чаа-Хөл кожуунда амгы үеде 127 кыштагларда 37 муң 800 шээр малды азырап, өстүрүп ту-рар. Кезип, белеткеп алганывыс 7 муң тонна сиген-ширбиилдиң бо хүннерге чедир чүгле 14 хуузу чарыгдатынган. Бистиң кожууннуң девискээринге хар эвээш дүшкени-биле мал боду оъттап кыштаан болгаш, бо хире камналгалыг болдувус. Ол ышкаш хуу ажил-агыйлыг Орлан Балчыйның сүт-бараан ферма-

зыннарын билдинмес улус үзе кезип, оорлап алгаш барган болган. Ынчангаш чүгле часкы, күскү үеде Россияның Камгалап яамызындан дузаламчы кылдыр берген дизель генератор-биле ол кудукту ажыглаар аргазын тып алдывыс.

– Чаа-Хөлде уруглар сад-тары, көдээ культура бажың-нары, өскүс уругларга чурт-таар оран-сава дээш өске-даа социал объектилерниң тудуглары кайы хире чоруп турарыл?

– Чаа-Хөл суурнуң девис-кээрин улгаттырар талазы-биле чингине төлевилелди бо хүн-

нерде ажилдап кылгаш, Тыва-ның Чазаанче кирипкен бис. Ооң иштинде 124 олуттук, 2 каът ясли-сад тудар айтырыг база кирип турар. Ол ышкаш эрткен 2019 чылдың ноябрьда өскүс уругларга көрдүнгөн дөрт аал чурттаар бажыңнары кылып дооскаш, дужааптывыс.

– Россияның Президенти-зиниң Федералдыг Хуралга Айтырышында 1-4 класс-тарның өөреникчилерин изиг-чөм-биле хандырар талазы-биле айтырыг дугайында чүнү чугаалап болурул?

– Чаа-Хөл кожууннуң школа-ларында буфет, столоваялар шупту ажилдап турар. Аңаа хөй ажы-төлдүг болгаш амыдыралы чегей өг-бүлелерден 63 уруг-ларны чөмгөрип турган улус бис. Ам база өөреникчилерниң даңзызын эде көөр, чаартып, не-мээр ажилды уламчылаар бис.

– Республикада бөрүлерниң саны көвүдөп, көдээ ажил-агыйга улуг когаралды чеди-рип турар болгай. Силерниң кожуунда дөрт даванныг дайзыннар-биле канчаар де-мисежип тур силер?

– Республикада бөрүлерге удур аглаашкыны удаа-дараа чорудуп турар. Ындыг-даа бол, Эрзин, Тес-Хем ышкаш хову черде кокайларга удур мын-дыг хемчеглер дээштиг болуп турар-даа чадавас. А бистиң Чаа-Хөл кожуунда арга-даштыг база дагылыг черлерниң кокай-лары алдырбайн тур. Ынчангаш аңчыларга деткимче көргүзөр сорулга-биле көдээ ажил-агый эргелелиниң мурнундан 5 муң рубль түңнүг акша шаңналын тургузуп алдывыс. Оон аңгыда, Тыва Чазактың үндүрүп берип турары 4 муң акшазының кы-рындан, кайы черге бөрүнү дая-лап каанып, ол девискээрниң

малчыннары бир шээр малды аңчыларга бээр болган.

– Чаа-Хөлде мактаныпкы дег оон өске-даа кандыг че-дишкыннер барыл?

– Эрткен 2019 чылда тараа ажаап алыр талазы-биле рес-публикага Таңды болгаш Би-Хем кожууннарның соонда, үшкү черже үнүп келген бис. Тараа дү-жүдүн ажаап алган аныяк сайгар-лыкчыларывыс Аяс Бавуу база Геннадий Олчамай шаанда совет үелерде ышкаш, бир гектар черден 35 центнер бедик тараа дүжүдүн ажаап алганы өөрүнчүг.

Бистиң мындыг улуг чедиш-кинивести Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызы өөре-ни көргөш, Таңды биле Чаа-Хөл кожууннарда тараа шыгжаар чер, шаң кылыр дугайында шийтпи-ни үндүргөн. Мону дыңнааш, чаа-хөлчүлөр база аажок өөрүп турар. Тарааны тарып, өстүргөш, бедик дүжүттү алырынга таа-рымчалыг байдалдар тургусту-нуп келир: тараа культураларын арыглаар, кургадыр болгаш шы-жаар чер бар апаар. Ынчангаш бо чылын, 2020 чылда, тараа шаңы айттына бээрине идегеп турар бис.

2017 чылда тараа ажаар 1 комбайны, республиканың Көдээ ажил-агый яамызы-биле кады акшаландырышкынны чорудуп тургаш, 2 млн. рубльге чер андарар андазын база 5 млн. рубль өртөктиг чүк сөөртүр "КА-МАЗ" автомашинаны, ооң-биле чергелештир, тараа чажар херек-селди – сеялканы алдывыс. Тыва Республиканың Чазааның база Көдээ ажил-агый яамызының мындыг улуг деткимчезин алган чаа-хөлчүлөр эрес-кежээ, бурун-гаар хөй-аът көдүрлүүшкүннүг, кызымак ажилдап турар.

Мерген ОНДАР чугаалашкан.

КОНСТИТУЦИЯГА КАНДЫГ ӨСКЕРЛИИШКИННЕР БОЛУРУЛ?

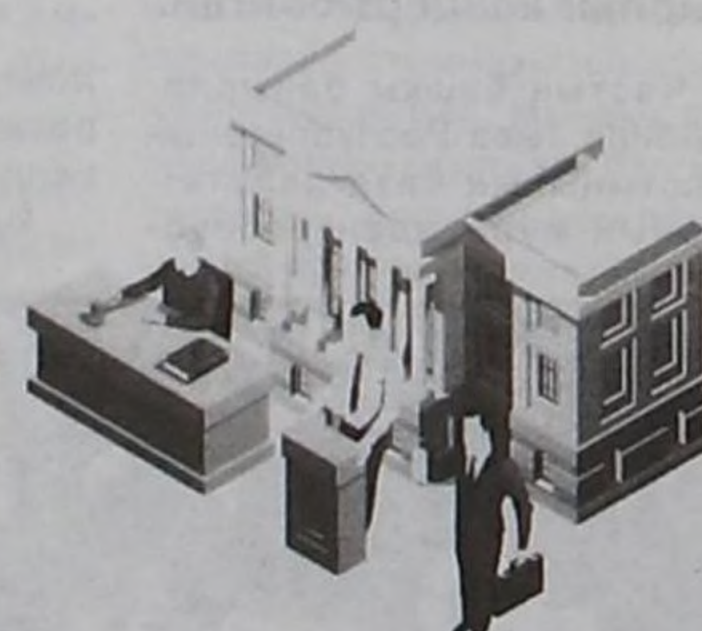
ТӨЛЕВИЛЕЛДИ ШЫН БИЛИП АЛГАНЫҢНЫ ХЫНАП АЛ

Чаа чижек-нормалар чонга эрге-чагырганың ажык-чарлыын күштелдирер болгаш социал магадылалдарны быжыглаар.

«ДЭЭДИ ЭРГЕ-ДУЖААЛДА» ДАРГАЛАР ХАРЫ УГДА ИЙИ ЧУРТТУҢ ХАМААТЫЗЫ БОЛБАС УЖУРЛУГ

Бо чүүл судьялар, ведомстволар удуртукчуларынга, регионнар баштыңнарынга болгаш сайыттарга хамааржыр.

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИН АМЫДЫРАП- ЧУРТТААРЫНЫҢ КУДУКУ ХЕМЧЭЭЛИНГЕ ДЕҢНЕСТИРЕР

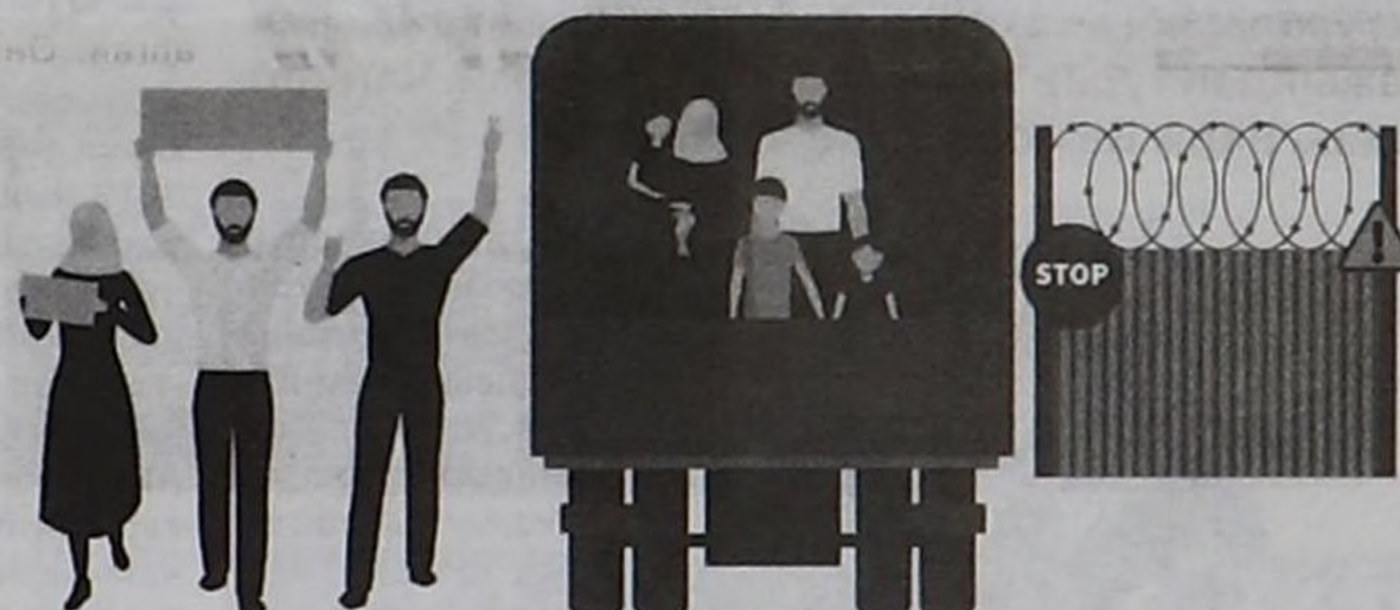

Амыдырап-чурттаарының кудуку хемчээлинден эвээш эвес шалыңны алыр магадылалды кым-даа чок кылып шыдавас.

Ажыл берикчилери бо чүүлге ыяавыла чагыртыр ужурлуг.

РОССИЯНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЗЫН МУРНАДЫ КӨӨР

Россияның хамаатызынга кым-даа бодунуң шиитпирин албадап «сыгаар» эргези чок, чижээ, мигрантылар хүлээп алыры. АКШ-та ышкаш, боттарывыстың девискээривиске Россияның Конституциязы бүгү-делегей эрге-хүлээлгелеринден бедик турар ужурлуг.

ПРЕЗИДЕНТ БОЛУРУН ИЙИ ХУУСААГА КЫЗЫГААРЛААН

Президент албан-дужаалын ийи хуусаадан (улаштыр азы үзүктөп-даа бол) эртир ээлеп болбас.

Кордакчыларга хамаарыштыр негелделер шыңгыраан:

- Россияның девискээринге 25 чылдан эвээш эвес хуусаада доктаамал чурттап турган болур.

- Даштыкы чурттуң хамаатызы болбас азы соңгулдалар мурнуу чарыында болгаш соңгулдалар үезинде даштыкы чурттарга чурттаар эрге-байдалдыг болбас.

РЕГИОННАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ УЛГАДЫР

Күрүне чөвүлелиниң чаа бүрүн эргелери чуртту эргелеп-башкарарынга регионнарның киржилгезин күштелдирер.

Субъектилерден келген шупту саналдарны кичээнгейге алыр.

ПЕНСИЯЛАРНЫҢ ИНДЕКСАЦИЯЗЫН ДОКТААМАЛ ЧОРУДАР

Пенсия хандырылгазы Россияның чуртакчыларынга Конституцияның магадылалы болур.

Өске мурнады күүседир сорулгалар дээш эрге-дужаалдыг даргалар бо чүүлдөн ойталаар эрге чок.

БАГАЙ АЖЫЛЫ ДЭЭШ СУДЬЯЛАРНЫ АЛБАН-ДУЖААЛЫНДАН ХАЛААР ЭРГЕ

Конституцияга чаа немелде судья кижиниң арын-нүүрүнге дүүшпес аажылалы дээш, ону албан-дужаалындан халаар эргени Президентиге берип турар.

Ийи дакпыр юбилей

Бо чылын Таңды кожуунун Кочетово суурда ийи дакпыр юбилей: Тывага 80 чылдарда алдаржаан «Коңгургай» аас чогаал ансамблин 35 чылы база оон үндезилекчизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Сергей Бадырааның мугур 70 харлааны.

Февраль 29-та Кочетово суурнуң Оюн Болдукпан аттыг көдээ культура бажыңыга бо ийи юбилейге тураскааткан байырлалды эрттирген. Аңаа кожуун чагыргазының удуртукчулары, Композиторлар эвилелин Үндүлүгү, «Коңгургай» ансамблин киржикчилери база С.И. Бадыраа, өөнүң ишти, уруу-биле хүндүлүг аалчылар бооп келгеннер. Кочетовчулар аалчыларны улуг өөрүшкүлүг уткуп алганнар.

Байырлалды суурнуң ыдыктыгы (сөзү Седип-оол Куулар, аялгасы Сергей Бадырааның) «Суг-Бажы» деп кончук чараш

ыры-биле эгелээн.

Юбилей «Коңгургай» ансамблин дугайында чонга таныштырып, сактыышкынны видео-чуруктарга көргүспүшөөн, төөгүргө, дыка солун болган. Ансамбльдин чамдык киржикчилери шагда-ла өске оранче чорупкан-даа болза, оларның анык овор-хевирлерин чону ам-даа утпаан. Болдукпан Оюн артизиви «Коңгургай» ансамблин тургузарына улуг үлүг-хуузу кириштирген. «Коңгургай» чүгле кожуунга эвес, бүгү республикага концерттерин бараалгадып, аас чогаал мөөрейлеринге шаңналдыг черлерни ап чораан. Кочетово суурга дөрт, беш чыл чурттааш, оон ажилыга, ылаңгыя ансамбльди тургузуп алырына улуг дузасын суурнуң идепкейжи чону катканын амга чедир сактып, оларга мөгейип чоруурун Сергей Иванович чу-

гаалаан.

Ансамбльдин хоочун киржикчилери тыва улустуң «Коңгургай», «Калдак-Хамнар» деп ырыларын күүсеткеннер. Кежээ дургу юбилей С. И. Бадыраага база «Коңгургайның» киржикчилеринге байыр чедирген чылыг-чымчак сөстөр куттулган, суй белектер-даа көвей болган. Бир солун чүүл — юбилейга «Таңды кожуунун культуразының алдарлыг ажилдакчызы» деп атты тывысканы. Сергей Иванович: «Тожу чуртумга безин даргалар меңээ ындыг атты тывыспаан» дээш, манавааны шаңналды улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Профессионал композитор С. И. Бадыраа Таңды болгаш Кочетово суур дугайында эвээш эвес ырларны чогаатканын шын. Оон эки кылган ажылы 35 чылдар эрткен-даа болза, эл-чиркээнин бадыткап турары ол.

«Коңгургай» аас чогаал ансамблин ол үеде даргалар, школа директору, уран чүүл башкылары болгаш бөдүүн ажил-чыннар кирип турганы дыка солун. Олар солун концерттерин турлаг-хову, хой бригадала-

рынга, хурал болган черлерге көргүзүп турганнар. Ынчан 1985 чылдарда совхоз директору Дмитрий Дардаш ансамбльди баштап алгаш, хуралдар эрттирип чоранын экранга чуруктардан көрдүсү.

Юбилей эжинге композиторлар Серен Владимир, Томас Монгуш байыр чедиргеш, Тываның Композиторлар эвилелин Үндүлүгү бижин тывыскан.

Байырлал концерт-биле уламчылаан. ТР-ниң алдарлыг артизи Титов Санчат, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Виктор Мартый-оол база «Коңгургай» ансамблин киржикчилери солун концертти чонга бараалгатканнар.

Кочетовчулар Тожу огул Сергей Бадырааның байырлалын бедик деңгелге эрттиргеннер.

Сергей ОЮН.

«ХАЙЫРААН БОТ» ТӨРЭЭН ЧЕРИ ӨВҮРДЕ

Тыва национал театр улуг драматург, артист, композитор Виктор Шогжапович Көк-оолдун төрүттүнгөн хүнүнге уткуштур чогаалчының төрөөн черинге — Өвүр кожуунун Дус-Даг, Чаа-Суур, Ак-Чыраа сумуларына уран чүүл хүннерин эрттирген.

Хөгжүм-шии театры улуг гастрольдарының репертуарын ол чер чурттуг Виктор Көк-оолдун «Хайыраан бот», Степан Сарыг-оолдун «Аңгы-оолдун тоожузу», Владимир Серен-оолдун «Каң-кыс», Доңгак Бегзинин «Өнүктөр дугайында тоожузуна» үндезилээн Нина Сереноттуң «Өшпээн ынакшыл» деп шиилеринден тургускан.

Гастрольдар үезинде театрың чогадыкчы делегациязы библиотекаларга, школаларга барып, ужуражылгалары база эрттирилээн. Оон аңгыда Тываның ном үндүрер черинин чаа номнарының делгелге-бүүзезин организаастаан. Тыва дыл кырында дыка хей номнары чаңгыс хүннүң дургузунда дус-дажылар садып апарганнар.

Февраль 29-та дүшпө 12 шакта Дус-Даг суурнуң Санчы Кызыл-

оол аттыг культура бажыңыга Тываның хөгжүм-шии театрының улуг гастрольдары Владимир Серен-оолдун маадырлыг тоолунга үндезилеп тургускан «Каң-галакчы Каң-болат кыс» деп шиби биле ажиттыгган. Школа назылыг уругларга чарлап каан-даа болза, зал сыңмас көрүкчүлөргө чартык кезии улуг чурттакчы чон болганы кайгамчык. Чон театр коллективин бир тускай уткуп, бир-ле онзагай, сактырга, үрде көрбээн төрөл чону ышкыш хүлээп алганын чугаала-вас арга чок.

Ол-ла кежээ Торгалыгның хөрзүнүнден чаяттыгган, чоннуң шуут-ла шээжи-биле билири үрде манаан ынак шиизи «Хайыраан бот»-даа эгелээн. Шиини көөрдээн аалдар ол хүн хоюн шала эртежи кажалааш келгеннер. Улуг-биче чон шуут-ла клуб сыңмас. Чоннуң театр уран чүүлүнге ынаан театрың артистери болгаш ажилдакчылары дораан-на эскерип кааннар. Шии үезинде кижжи бүрүзү ол болушкуннарны чурттап эртип, сагыш-сеткилинден бердинип көргөни шиини ойнап турар артистерге дыка улуг күштү берген. Уран биле Салбакыйның, Караның ырыларын улуг назылыг көрүкчүлөр бөдүү эдирти ырлажып

олулары, шиини шээжи-биле билир хирезинде катап-катап көрүп эрикпези чогаалдың чончузунуң бадыткалы ол болур. Ши, шынап-ла, төрөөн чуртунга баргаш, төрөл чонунга куспактадып, мага хандыр эргеленип, актадып, арамайладып алган. Он дөрт чыл бурунгаар театр «Хайыраан бот»-биле кээп чорда, Кара биле Седипти Луиза Мортай-оол биле Станислав Ириль ойнап турганын чон сактып чугаалажып олурду. Ол үеде көргөн улустуң сеткилинге ол артистер кезээде Кара биле Седип

муңгарап, ыглап-даа, артистке ынакшып четтигипкеннер. Олег Саттың күүселдезинде Седипти, Эдуард Ондарның Кенден-Хуураан база-ла шииниң чурту өскөлөвээн. Балдаң даайны Орлан Оюн, Өскени Мерген Хомушкү күүседирге, шагда-ла таныы-рывыс, эргим улузувус ышкыш болду. Анык артистер Уран-оол Стал-оол база Шораан Кужаан Бышак-Кара биле Дүлей-оолду бир дугаар ойнап турар хирезинде, овор-хевирлерни улам өңгүр кылдыр байыдып ап, чедимчелиг бараалгатканнар.

Шииниң соонда Виктор Шогжаповичиниң чоок дөргүл-төрелин салгалдарының өмүнээзинден сумунуң хоочуну Валентина Хенче-Караевна Доржукай сөс ап, «Хайыраан боттуң» киржикчилеринге суй белектерни сөңнээннер.

Эртенинде, март 1-де, Виктор Көк-оолдун төрүттүнгөн хүнүнде Дус-Даг ортумак школазының литературлуг чурт-шинчилел музейинче экскурсияны оон эргелек-чизи башкы Светлана Седен-оол артистерге болгаш театрың ажилдакчыларына эрттирген. Улаштыр театр коллективи ийи шиини дус-дажыларга бараалгаткан. Дүшпө Нина Сереноттуң «Өшпээн ынакшыл» деп шиизин, а кежээ Эдуард Мижиттин «Көк дээрннн огу» деп төөгүлүг драманын чон улуг сонургал-биле көргөн.

Бичии Көк-оолду ойнап күүсеткен школачы Дагба-Доржу Сатты көрүкчүлөр магадап-ла ханмаан. Ат-сурагылыг Хамкадайны Саяна Сат ойнааш, чоннуң бедик үнелелин алган. Анык Виктор Көк-оолду Өвүр черниң Ак-Чырааның салым-чаянныг огу Өнер Кызыл-оол кайгамчык ойнады. Анык артист бо рольду чоокта чаа хүлээнип алгаш, кончук хынамчалыг ойнап, актержу мергежил талазы-биле өздүлдезин бадыткап турар.

Чогаалчының төрүттүнгөн хүнүнде оон дугайында шиини көргүзери дээрге, ыдыктыг Дус-

Дагга, Торгалыга, чаңгыс чер-чурттуг төрөл чонунга мөгейгидир деп, театрың удуртукчызы тайылбырлап, өөрүп четтиргенин илереткеш, шииге немей концерт программанын база көрүкчүлөргө белек кылдыр ойнап берген.

Дараазында ийи хүн ол шиилерни Чаа-Суурнуң Культура бажыңына бараалгаткаш, март 4-түн хүнүнде Ак-Чыраа суурга өлүм чок «Хайыраан бот»-биле Виктор Көк-оол аттыг национал театрың улуг гастрольдары доозулган.

Тываның Моол-биле кызыгаарлажып чыдар черинде Өвүрнүң үш сумузу сөөлү он ажыг чылдарда кээп көрбээн театр артистерин сагынганы-ла ылап: культура бажыңнары шыгырт долу, адыш часкаашкыннары изиг-изиг, өөрүп четтиришкынның сөстери төнчү чок, артист бүрүзүңе кадак су-нуп, хол белектерин сөңнээннер. Чон ынак шиилеринге, ынак артистеринге өөрүп, мага хандыр дыштанып алган. Театр бодунуң элчнээнде, үрде келбээн төөгүлүг черге чаламазын баглап, тайгатаңдыга тейлеп, көрүкчүлери-биле сагынганын намындыр ужуражып, чугаалажып, оюн-көргүзүүн таварыштыр чонунга ынакшылын илереткен.

Дөртөн беш кижиден тургустунган Тыва национал театрың гастрольдап келген коллективин бедик деңгелге уткуп-хүлээп ап, чурттаар чер, аш-чем талазы-биле бүрүн хүлээнип алгаш, чурттакчы чоннуң сагыш-сеткил культуразы дээш бир демниг ажилдаан Дус-Даг, Чаа-Суур, Ак-Чыраа суму чагыргаларына, культура бажыңнарының коллективтеринге, школа болгаш чаштар садтарына, эмнелге коллективтеринге, үш сумунуң чурттакчы чонунга өөрүп четтиргенин театрың бүгү коллективи илередип, дараазында гастрольдап кээп, ужуражырына бүзүрөп турар.

Эрик НОРБУ,

Тываның национал театрының чогаал кезээнин удуртукчузу.

«ТЫВАДЖАЗМАЧОНУ» БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Март 7-де «ТуваДжаз-Бэнд» боттарының херээжен хөгжүмчүлөргө болгаш көрүкчүлөргө белек кылдыр «Джазта чүгле мачолар» деп концердин көргүскөн. Бэндиниң ыраажызы Соня Караоол, хөгжүмчүзү Надежда Дулушту эр коллегалары боодал чечектер, белектер-биле көрүкчүлөр аразына «олурту шаңнааннар».

Академиктиг хөгжүм, джаз-ты сонуургаар көрүкчүлөр саны өзүп турарын бо концерт база катап бадыткаан. А джаз үнелекчилери концерттен концертке хөгжүмчүлөргө ойнакчы мергежилиниң өзүп турарын өөрүшкү-биле демдегеп турарлар. Байырлал бетиниң хүннеринде оюн-тоглаа хемчеглери кайы хей турзажок, филармо-

нияны шилип алган көрүкчүлөргө хөгжүмчүлөр мөгейип, сценадан байыр чедиргеннер.

Академиктиг болгаш үрер хөгжүм, джаз дээш ажылдап чоруур хөгжүмчүлөргө байыр чедиришкени солун болган.

Көрүкчүлөр үр-ле ойнакчыларны салбайн, чаңыл болган «Полиция участогун» «Бис!» деп кыйгы-биле негеп алгаш, сагыжы ханган тарап чанганнар.

Бистиң корр.

ЧҮГҮРҮК АЪТ САЛГЫН-ХООР

Улуг-Хем кожуунда хей-ниити организацияларының бирээзинге «Салгын-Хоор» Аът спортунун федерациязы хамааржыр. Федерацияның кежигүннери чүгле аът чарыштарын эрттирери-биле кызыгаарланмайн, акцияларга, ужуражылгаларга база спорттун өске-даа хевирлеринге үлүүн кириштирип турар.

Шагаан-Арыг хоорайның чөөн чүгүнде озалааш черни аът спортун сайырадырынга чөлшээредип, ында аът чарыжын эрттиреринге таарымчалыг байдалды тургузарына кожун чагыргазы дузасын чедирген. Аът спортунга алдаржаан, Наадымнарга каш удаа чемпионнап турган «Россия-Калдарның» тураскаалын база ында тургускан.

«Салгын-Хоор» деп чарыш аъдын дугайында чоок билип алыры-биле Аът федерациязының оолдары чыгып алгаш, Хайыраканда «Салгын-Хоорнуң» мунукчузу Эдер-оол Мандып-оол-биле ужуражып, чугаалашканнар.

Боттарыныстың өмүнээвистен Чаа чыл база Шагаа байырлаадырында хоргаадал черинде турар

чаштарга өөредилге херекселдерин, чаагай чигир-чимисти белекке сунуп, аалдап чедер чаагай чаңылдыг бис.

Аът федерациязының кежигүнү Валерий Маадыр-оол интернет четкизинде «ВКонтакте» сайтында кожунуң Аът федерациязының хууда арнын база ажыткан. Ында аът спортунун бүгү хемчеглерин чырыдып турарлар.

Республикада чарыш аъдын белекпел, шын соолдуарына эң тергиин чылгычы Торгалыда Байыр Доржу Бо чылгычының аъттарының Наадымнарга чемпионнап турары чоргааранчыг.

Кожуунда аът чарыжына чылдан чылче кириштирип турар аъттарның саны көвүдөп турар. Колдуунда хар-назы аайы-биле 4 аңгы салыгга 80-90 аът чедөбээр. Ол болза, кожунда чылгы малдың өзүп, аът спортун сонуургааннарның санының өзүп турарының херечизи. Оон ыңай, сумуларда Аът федерациязының оолдары-биле база ажылывыс сырый харылзаалыг.

Буян-Доржу БАЛЧЫЙ,
Улуг-Хемде «Салгын-Хоор»
Аът федерациязының
даргазы.

Хоккей маргылдаазы

БАЙ-ТАЙГА АМ БАЗА ЧЕМПИОН, А БАРЫЫН-ХЕМЧИКТЕ ОЙНАКЧЫЛАР ЭВЭЭЖЭЭН

Дөрт хонук уламчылаан республика чергелиг бөмбүктүг хөккэй маргылдаазына бо чылын база катап Бай-Тайга тиилээн. Чемпионатка киришкен үш суурнуң хөккэйжилеринден Бай-талчылар шылгараан. Аксы-Барлык суурнуң командасы ийи дугаар чыл улай ийиги одуругда, а 2018 чылда олар чемпионнап турган.

Чылдыңна бо хоорай чонунуң «көдээ хөккэй» дээри чемпионатты хайгаарап, аарыкчылар-биле кады хөлзеп, оларның чугаазын дыңнап, эскерип турарга, каракка илдигер чүүлдер-ле хей.

Командаларның ойнакчыларын солуур салгалдарының бары-чогу, оларның белеткенип алганы, материалдыг байдалы, кожун удуртулганының спортчуларынче кичээнгей салып турары азы тоомча чогу...

Аксы-Барлык дээрге 700 хире чурттакчылыг бичии суур. Улуг бүдүрүлгө-даа чок, хей акша ажылдап алып орулгалыг олуттар-даа чөгөнчиг. Ол хирезинде бүдүн Барыын-Хемчиктин адын камгалап чоруур хөккэйжилер чылдыңна 1-2 дугаар черден душпестер.

Оларның удурланкычы командаларны көөргө, дерилгези шыырак, деткимчеи база бедик. Чүгө дизе хоорайда чаңгыс чер-чурттуглары сайгарлыкчылар, даргалар, шыдалдыг кижилер көдээден келген спортчуларны хүлээп ап, чыдар черин, изиг чемин харыылап, хөккэйжилерниң тиилелге чедип алырына дыка улуг дузаны көзүлдүр-ле чедирип турар боор. 20 муң рубльди командага белек кылдыр немей хуу бүдүрүлгө адындан

тыпсырга, хей-аът көдүрер Кубогу биле грамотазындан аңгыда, эң чугула чүүл «Чанар бензин кудуп алып бис, ураа!» — деп ключкалары-биле дошту соктап, өөрүшкүзүн илереттилер.

Аксы-Барлык командасына хоорайда бир-ле кижиги база 4-5 ключканы белекке садып эккеп берген, ооң чаңгызының безин өрттээ 2 муң рубль ажыг, суурда хей кезинде доктаамал шалынчыг ажыл чок кижилерге белек дыка ажыктыг болган.

Эрткен чылын Ак-Довурак хоорайга турган кажаалап каан хөккэйлээр черни «херээ чок, чайын эзириктер чыгыр» деп чылдагаан-биле бускаш, ооң орнунга чаагайжыдылга программасы-биле, уруглар чайганыштарын салган.

Барыын-Хемчикте бөмбүктүг хөккэйниң төнгөн хүнү ол деп болур. Эр кижилер чайганышка ааттынар эвес. Езулуг-ла кылыр чүве тыппайн, «ажыг суг» дилеп, чоруп каарлар. Чайганыштарны, кышкы оюннарга белеткенир спортчу шөлду үревейн, өске черге-даа тургузуп каан болза ажырбас турганна боор. Таанда-ла, хоорайның төвүнде хөккэй шөлчүгөжинден өске чер тывылбаан бе, дөгөрезин садыглар тургузар дээш үлөп каап-

кан чүве ирги бе?

Доштуг чуңгуну суурларның кызымак чону чарыгдалдардан чалданмайн, боттары кудуп ап турарлар. Маргылдаа киржикчилерин хепкерери, хандырылганы, бүгү чарыгдалдары чаңгыс-ла чүүлде ылгалдыг: бир команда бүдүн кожунундан болгаш хоорайда чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттугларындан деткимче алып аргалыг тиилелге чедип турда, өскелери чүгле бодунга даянып тургаш, бири одуругларда чоруп турарлар.

Аксы-Барлыктын командасынче

онза кичээнгей салып, кым-даа хөлзевээн. Кижиги бодаарга, Кызылда Барыын-Хемчик уктуг хуу сайгарлыкчылар, сураглыг артистер, депутаттар, сайыттар дээш, кедерезе, аас-дыл былаажыр, бүдүн телеканалдарлыг политиктери-даа барла-дыр. Чаңгыс чер-чурттугларыныче ээ көрнүп, политиктиг ажык-кончаа чок, кончук солун чоннуң спортчу маргылдаазын чүгө сонуургап, чырытпазыл? Республика амыдыралын-даа херекке албайн, хоорай иштинде-ле хол-чугаа өөскүдеринге өй боорга — чаржынчыын. Кандыг-даа көрүштүг политик турбуже, ырак, бичии суурдан келген кижилерге ажык-сеткилинден дөрт азы билдиртпейн, езулуг меценаттар дег, шимзэн чокка дузасын кадыпса

чемгерери-биле, немелде изиг чем хандырылганын дилеп турган аргаларын көрүп тургаш, эскергеним болза, эки дыштанып, күш кири изиг аъш-чем чип албаан кижиги 4 хонуктуң дургузунда уламчылап келген хөккэй марафонунга хамаан-чок, дош кырынга хөгжүм үрүп үр туруп шыдавайн баар.

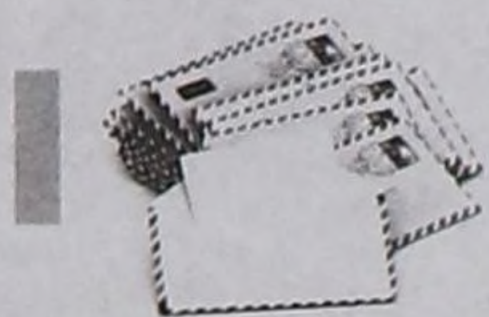
Бөмбүктүг хөккэйниң туружу моон мурнунда элзээн бедик шаңналдарлыг - 1 муң долларга дең үнелиг турган. Командалар 28 чедир киржип турган. Чүгле орулга кирип турар спорттун хевирлерин деткиринден аңгыда, чоннуң бодунуң арыг күзели-биле хандыкшаан, хей-аъды сиңиккен, массалыг спортчу оюннарже база катап ээ көрнүр болза эки. Мында кандыг-даа политиктиг черүлдээ, чижиишкын турбас ужурулуг — кым шыдаарыл, шаабиле чонунга дузалашсын, ол дээрге, кым-на кончук дээни эвес, а тыва чоннуң кадыы, ажы-төлдүн келир үезинче көрдүнгөн чарыгдалдар-дыр, олар халас барбас.

Тускай шаңналдарга төлөпиг болганнар: эң эки вратарь — Сайдаш Маадыр-оол (Бай-Тал), эң эки халдакчы — Аржаан Иргит (Бай-Тал), эң эки камгалакчы — Анай-оол Иргит (Аксы-Барлык), эң эки ойнакчы — Херел Байыр-оол (Ак-Туруг).

Саяна МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

75
ТИИЛЕЛГЕ!
1945 - 2020

**1945
2020**

Тывага Бүгү-Россия нии-тилелиниң регионалдыг салбырының «Өлүм чок полк» деп хамааты патриотчу шимчээшкени 2015 чылдың август айда эгелзэн. ону Тываның сураглыг эки турачызы Михаил Сундуйнуң огу Алексей Сундуй баштап, дыка улуг ажилды кылып эгелзэн. 2015 чылдың май 9-та 220 тыва эки турачылардан 170 солдаттың портредин ажы-төлү, дөргүл-төрелдери туткаш, найысылалывыста Арат шөлүнчө үнген. Оон бээр ол саннар көвүдзэн.

«Өлүм чок полк» деп бүгү делегейде патриотчу шимчээшкениге даянып алгаш, төөгүдө мөңгөжирзэн өлүм чок солдаттың чаңгызының даа ады астыгып кагбас ужуруг, оларны дилеп, тып, чонга таныштырары, алдаржыдары Улуг Тиилелгени чедип алган амгы салгалдың ыдыктыг хүлээлгези. Школачыларны, студентилерни болгаш аныяктарны эвилелдеп, улуг ол ажилды Алексей Михайлович дидим болгаш бедик соруктуг чорудуп келгени демдеглексенчиг. Ол дээрже келир салгалга артар төөгү-дүр.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
хоочун журналист.

«Шын» солуннуң мөөрейинге

ЧҮДҮЛГЕЛИГ ДАШТАРНЫҢ СОЛУНЗАЗЫ

Алтай-Саян сын-нарының күчү-күжүнүн дугайында мындыг тоолчургу чугаа бар. Шаг шаанда болган чүве-дир. Чөөн чүктүн бир баг чуртунга Раджа дээрзи чурттап чораан. Ол кончуг сонуурга-ачал кижидир. Ажыл-херзэн кылгаш, аян-чорук кылып чоруптар чаңчылдыг.

Бир-ле катап ол өске чер-чурттуг аалчыларга кайгамчык оран дугайында сонургаткан. Арга-эзимниг, эгээртинмес бай-байлак кат-чимистиг, дамырак сугларлыг, делгем шөлчүгештерлиг чараш чуртту — Алтай-Саян сыннары дээр. Саян сыннары бедик дагларлыг, шынап-ла, онза оран. Ынчангаш-ла боор, Раджа чурукчуну кыйгырткан дээр. Чурукчуга Алтай-Саян (Тыва) сыннарын сонуургап көөрүн дужааган-дыр. Бо-ла чоруткан Саян сыннарын караа-биле көргөш, Эверестин ханаларына чуруп көргүзөр сорулгалыг.

Чурукчу үш чыл иштинде Алтай-Саян сыннарын эргип келген. Долгандыр бедик дагларлыг, арга-

арыглыг кылдыр, чечектер-биле каастап чураан. Раджа ол чурукту көргөш, салдынмай барган. Элзэн болганда, чурукчудан мынча деп айтырган: «А бо чинге орук кайнаар барганыл?». Чурукчу каттыргаш, чугааланган, «Барып көрээдиңер» — дээш, тайылбырлаан...

Бо тоолчургу чугаа ханы ут-

калыг. Алтай-Саян сыннарынга кээрже, кижини тыртып турар дег сорунзалыг апаар. Ынчангаш-ла боор, күчү-күштүг сорунзалыг Алтай-Саян сыннары дээрши.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, күш-ажылдың хоочуну материалдарны белеткээн.

Төөгү билбес төөрээр

ТЫВА ТӨӨГҮНҮҢ ЧИҢГИС-ХААН ҮЕ-ЧАДАЗЫНДА

Моол дылдыг аймактар VI – IX вектерде амгы Моолдун девискээринге эвес, Ыраккы Чөөн чүкке, Аргунь хем болгаш Онон хемниң унунга, Маньчжурияның соңгу талазы ынчаар чурттап чорааннар. Олар колдуунда аңнап база балыктап амыдырап турганнар.

Төп Азияга (амгы Моолдун девискээринге) XI – X вектерге чедир түкү, тюркеш, карлук, огуз, эрте-бурунгу кыргыстар, азылар, чикилер, дуболар, кипчактар дээш түрк дылдыг өске-даа аймактар чурттап чорааннар. Бо девискээрге моол дылдыг аймактар база көжүп киргеш, түрк дылдыг аймактарны чоорту оон үндүр кызып үндүргөн болдур ийин.

Моол дылдыг киданнар V вектен тура, Маньчжурияның девискээринге элзэн күштүг аймактар апарганнар. Киданнар эки организастаттыг күштүг шеригни тургускаш, кыдат Тан империя-биле идепкейлиг чаалажып турганнар. Олар боттарының Ляо күрүнениң (916 – 1125) тургузуп ап шыдааннар. Киданнар боттарының 1460 үжүктөрлиг бижин чогаадып, ону ажылгалга кириген. Төп Азияның төөгүзүнге боттарының балалбас изин киданнар арттырганнар.

XII вектиң бирги чартында янзы-бүрү моол аймактар боттарының күрүнениң тургускан. Бо күрүнө төөгүжө Хамаг Моол деп аттыг кирген. Ол күрүнениң баштайгы чагырыкчызы Хайду хаан, а ооң уйнуу Хабул хаан шерии-биле коязы Цинь империязының кызыгаарлашкан кожууннарын тиилеп шыдаар күчү-күштүг апарган.

IX – XII вектерде эң хөй кижини санныг аймактар хамаг-моолдар, кэрэиттер, мэргиттер, найманнар, татарлар болгаш өске-даа аймактарның аразынга чер девискээри, делгем одар-белчиирлер дээш дайыннар үргүлчү чоруп турган. Ол дайыннары күштүг, хөй шериглиг аймактарның хааннары баштап турган. Оларның аразындан Тэмучин (1155 – 1227) деп аттыг хаан тиилеп үнүп келген. Тэмучинниң шериглери көвүдөп, күштөлип кээрже, 1202 чылда чөөн чүкте татарларны, 1203 чылда керейтерни, а 1204 чылда барыын чүкте найманнары чагырып алган. Шак ынчаар күштүг улуг Моол күрүнениң таваа салдыгын. 1206 чылда моол аймактарның хааннарының болгаш ызыгууртаннарының курултайына (улуг хуралына, шуулганына) Тэмучинни бүгү моол аймактарның хааны кылдыр чарлааш, Чиңгис-Хаан деп атты тывыскаан.

Ооң чагыргазының адаанче кирген аймактарны ийи аңгы чалгыннар кылдыр үскен: оң талакы чалгын (барын-гар), со-

лагай талакы чалгын (дзун-гар). Чалгыннар түмөн, муң, чүс, он санныг шериглерден тургустунган. Түмөн – он бир муң шериг, муң – бир муң шериг, чүс – чүс шериг, он – он шериг. Чиңгис-Хаанның бодунуң хууда камгалал шериин база тургускан. Ол дээрже Чиңгис-Хаанга эң шынчы, эң эрес-дидим он муң шериг.

Чиңгис-Хаан эжелекчи дайыннары эгелеп, өске күрүнелерниң девискээрин эжелеп ап, ол үеде делегейде эң улуг күрүнени тургузуп, моолдарны делегей ареназынче үндүргөн.

Бодунуң үезиниң эң улуг шериг баштыңы, күрүнө ажылдакчызы чораан Чиңгис-Хаанның мифологтуг овор-хевири тыва тоолчургу чугааларда артып каан. Кезер-Чиңгис хаан дугайында тываларның тоолчургу чугааларында Чиңгис-Хаанның овор-хевири төвүт-моол тоолчургу чугааның маадыры Гэсерниң овор-хевири-биле демейсимээр.

Чиңгис-Хаанның төөгүлүг овор-хевири чаңгыс аай үнелээри болдунмас боору чугаажок. Ооң чорудуп турган дайыннары хөй чоннарга багай салдарлыг, оларга түрегелди, ажыг-шүжүгнү таварыштырганы чугаажок.

Саян-Таңды девискээринге база дүшкүрлүг болган. 1217 чылда дайынчы тура-соруктуг тумат аймактар Чиңгис-Хаанның шериинге удур тура халышкаш,

Хорчи баштаан моол шериглери чылча шапкан. Туматтарны база-ры-биле Борохул ноян баштаан хөй санныг моол шеригни Чиңгис-Хаан чоруткан. Борохул баштаан шериглери база туматтар чылча шапкаш, ооң бодун өлүргөн. Хорадаан Чиңгис-Хаан Дорба Докшин баштаан шериглери чорударга, олар тайга-даскылда ыаш-дашты балды, хүүрек, хирээ-биле аштап чорааш, тиилелгезинден серемчилеп чок апарган туматтарның кырынче хенертен халдааш, оларны чылча шапкан. Туматтарның чүс өг-бүлелерин Борохул ноянның аймаанга кулдар кылдыр берипкен. Дыка хөй туматтарны кырып өлүргөн.

Саян-Алтайның тыва, кыргыс дээш өске-даа аймактары Чиңгис-Хаанга аштырып, эрге-чагыргазының адаанга кирип, ооң эжелекчи дайыннарынга албадал-биле киржир ужурга таварышканнар.

Төөгүнүң ынчангы моол үе-чадазы Тывага эки чүүл бербээн.

Социал-экономиктиг, культурлуг хөгжүлдизи оранчок хожудаан.

Валерий КАРА-ООЛ,

КОЖАВЫС МООЛ КҮРҮНЕДЕ КОРОНОВИРУСТАН ААРЫГ КИЖИ ИЛЕРЕТТИНГЕН

Моол күрүнеде коронавирустан бир дугаар аарыг берген 56 харлыг Францияның хамаатызы илереттинген. Ооң дугайында кожа Моолдун интернет четкилеринде, радио болгаш телевидение медээлеринде хөйү-биле бижи, дамчыдып турар.

Францияның хамаатызы март 2-ниң хүнүнде Москвадан Улан-Баторже самолетка ужуп келген. Улан-Батор хоорайга келгеш, ол 3-4 хонук дургузунда найысылалдың төвүнде «Баян-Гол» деп аалчылар бажынынга чурттап турган. Дараазында хүннерде аарыг кижилер Моолдун Кыдат талазында Дорноговь аймакче ажылының аайы-биле поездилен чорупкан. Март 7-ниң хүнүнде ук хамаатының ээдинин изии 37,4 градус чедип, ол эмчи дузанын кыйгырган. Келген эмчилер ук хамаатыдан анализтерни ап, лабораторияже чоруткан түннелинде, дүнекиниң 01 шак 40 минута турда, коронавирустун аарыг тодараттынган. Каш хонук дургузунда Францияның хамаатызы Моолдун 120 ажыг чурттакчылары-биле ужурашып, чугалажып турган болган. Бир дугаарында, ооң очулдурукчузун база карантин-биле кызыгаарлаан. Дараазында ук хамаатының ажылының аайы-биле ужурашып, хол тутуп ужурашкан кижилерин илередип, оларны карантин-биле кызыгаарлап, лабораторлуг анализтерни чорудар.

Амгы үеде коронавирус аарыг

илереттинген хамаатыны Дорноговь аймактың Улаанбадрах сумузунда турган черинде тускайлап чыттырган, ооң байдалы ортумак деңгелде. Аарыг кижилер каа эмчи дузанын ап, хайгааралга турарының дугайында айтырыгны эмчилерниң тускай комиссиязы шиитпирлээр.

Өске чурттан ужуп чедип келген Францияның хамаатызы Моолдун аэропортуна чедип келгеш, 14 хонуктуң дургузунда кайнаар-даа үнмөс, улус-чон-биле ужурашпас, бодунуң кадыкының байдалын база үргүлчү хайгаарал көрүп турарының дугайында тускай бижики база долдурган турган. Ындыг турбуже, ол ону бичии-даа бол, сагываан. Амгы үеде бо хамаатының самолетка кады ужуп чедип келген база ооң чанынга олурган кижилерни илередип турар.

Бо хүннерде Моолдун коронавируса удур тургустунган тускай комиссиязының шиитпирин-биле, Италия, Кыдат, Иран, Корея, Япония чурттарындан ужуп келген хамаатыларында аарыгның демдектери чок-даа болза, оларны кызыгаарлап, карантинче чорудуп

турар. Өске чурттарның хамаатыларына хамаарыштыр, оларга 14 хонуктуң дургузунда бодунуң кадыкы эки хайгаарал көрүп болгаш хөй-ниити черлеринче барбазын кызыгаарлап бижикини долдуртуп турар.

Ол ышкаш Францияның хамаатызы-биле кады чаңгыс самолетка ужуп чедип келген Англияның хамаатызының Тыва-биле кызыгаарлыг УВС аймакта чедип келгени тодараттынган. Бо даштыкы кижилер Улаангомга баргаш, 2 садыгга, ресторана, аалчылар бажынынга болгаш УВС аймактың Бойдус болгаш туристер-биле ажылдаар албан черинге четкен. Амгы үеде ук хамаатыдан лабораторлуг анализтерни алгаш, Улан-Батор хоорайже чоруткан. Амгы үеде аян-чорукчуну турган черинде хайгааралга алган база Бөхмөрөн сумузунуң чогуунда черде карантинни чарлаан.

Амгы үеде УВС аймактың коронавируса удур тургустунган тускай комиссиязының шиитпирин-биле аймак төвүндө болгаш өске-даа суурлардан машиналар база кижилерниң аай-дедир үнүп-кирер чоруун түр када кызыгаарлаан, оруктары хаган. Ук ажыл амдызында март 16-га чедир уламчылаар.

Моолдун найысылалы Улан-Баторда хөй-ниити черлеринде

болгаш найысылалда пассажирлер аргыштырып турар автобустарны химикаттыг бүдүмелдер-биле хүн бүрүде каш удаа арыглаар ажылдар уламчылап турар. Ол ышкаш Моолдун коронавируса удур күрүнениң тускай комиссиязының шиитпирин-биле Улан-Батор хоорайда дерт муң ажыг бүдүрүлгө черлери, кафе, ресторанның болгаш садыг-саарылга төптөрүнүн ажылын (чүгле аш-чем садып турар черлерден аңгыда) март 16-ның хүнүгө чедир түр када соксаткан. Сагындырып каалы, Моол күрүнеде школачылар, студентилер болгаш бичии чаштарның өөредилгезинге хамаарыштыр карантин база амдаа уламчылап турар.

Коронавирус илереттинген Францияның хамаатызынга хамаарыштыр база катап лабораторлуг-шинчилелдерни чорударын Моолдун Кадык камгалам яамызы дамчыткан. Бо хүнде ооң самолетка кады ужуп чедип келген база поездиге чаңгыс вагонга кады

чораан кижилерден база лабораторлуг шинчилелдерни ап турар.

Моол күрүнеде РФ-тиң Элчин чериниң дамчыдып турары-биле, коронавируса удур тургустунган тускай күрүне комиссиязының дыңнатканы: март 28-ке чедир өске чурттардан Моол күрүнеге кээп турар авиарейстерни, аай-дедир чоруп турар поездилерниң ажылын түр када соксаткан. Ол ышкаш Моолдун кызыгаарында автомашиналыг келген өске чурттуң хамаатыларын, ооң иштинде Россияның чурттакчыларын март төнчүзүгө чедир киирбейн барган. Моолдун иштинде автомашиналарның, самолеттарның болгаш поездилерниң шимчээшкинин март 16-га чедир кызыгаарлаан.

Ольга ВОРОНА моол дылдан очулдуруп, белеткээн. Медээни моолдун (news.mn) деп сайтындан очулдурган база Моолда РФ-тиң Элчин чериниң медээзин киирген.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

Март 5-те үнген солунда Д.Д. Ондарның эш-өөрүгө чарлалында айыттыг телефонун частынганы-биле 8-901-136-7812 деп эде көөрүн диледим.

Д.Д. ОНДАР. Чадаана хоорай.

Баян-талажыларым!!! 1900-1950 чылдарда чурттап, ажылдап чораан өгбелеривистин чизе даңзын тургузуп, белеткеп, төндүр бижип каан номну парлаары-биле, өреге бүрүзүндө дарый акша дузаламчызын чыгып дузалажы-ырын дилеп, мээң-биле ужуражырын диледим. Маадыр-иелерниң, ат-алдарлыг ажылдып чораан мурнакчыларның, чуруктарын хереглеп тур.

Адрес: Кызыл хоорай, Пролетарская кудумчузу, 6.134/1, т.8-923-389-88-87.

Утерянный диплом о среднем-специальном образовании № 6352 от 06.07.2011 г. серии 17 СПА 0000225, выданный Кызылским медицинским колледжем на имя **Хертек Елены Федоровны, считать недействительным.**

Утерянный аттестат об полном среднем образовании серии А №8422943, выданный 14.06.2002 года МОУ СОШ Чаа-Хольского района на имя **Маадыр-оол Азияты Борисовны, считать недействительным.**

“Даңгына биле Тажы” мөөрей

ЧАРАШ КЫСТАР, ЭКЕР ЭРЛЕР

Шагаан-Арыг хоорайга республиканың ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарының аразында “Даңгына биле Тажы-2020” деп чараш мөөрей болуп эрткен. Аңаа 11 чараш кыстар база 11 экер-эрес, талантылыг оолдар киришкен.

Киржикчилер 6 аңгы шылгалдага мөөрейлешкен: ниити танцы, национал костюм, талантылар мөөрейи (бодунуң мергежилин таныштырары), Ат-алдарның болгаш сактышкынның чылынга тураскааткан авангард, күш-шыдалының сайзыраңгайы, кежээки каас хеп.

«Ай-Хүн херелдиг алдын Даңгына» деп дээди атка Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу Оялана Донгак төлөптүг болган. Оолдар аразында «Дээди Тажы» — Балгазында Тываның аграрлыг ажыл-агый техникумундан Чойган Седип тергидеэн.

Киржикчи бүрүзү шаңнал чок артпаан — “Ай херелдиг мөңгүн Даңгына”, “Тергииин Тажы”, “Хүн херелдиг хүлөр Даңгына”, “Тулган Тажы”, “Сөс-биле сөглөп четпес Даңгына”, “Ада-угун алдаржыткан Тажы”, «Уян ырылыг Даңгына» «Уктөөгүзүн кагбайн чоруур Тажы» дээш өске-даа чараш аттарны тывыскан.

Аныяк-өскенниң эстетиктиг база мөзү-шынар кижизидилгезин сайзырадыр, оларның дыштанылгазын организаастаар сорулгалыг эрттирген мөөрейни ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы, Шагаан-Арыг хоорайның чагыргазы, Төлээлекчилер хуралы база Кызыл болгаш Ша-

Шагаан-Арыг хоорайларның хуу сайгарлыкчылары деткээн.

Бистиң корр.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3921 кезек

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор А.В. Хомушку.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, Ч.Н. Мачык. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.О. Саая. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн. Херчилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дуушпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар. Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860. Солун неделяда үш катал үнөр. Хемчээли 2 парлаар ама. Номери парлалгаже дужаганы: график өзүгээр — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.